

V. MAŽIULIS

SENIAUSIAS BALTŲ RAŠTO PAMINKLAS

§ 1. Stephen C. McCluskey (iš Viskonsino universiteto – JAV) neseniai surado naują prūsų tekstelį, įrašytą viename Bazelio universiteto bibliotekos foliante (Öffentliche Bibliothek der Universität Basel, F. V. 2), – apie tai 1974 m. vasarą man pranešė prof. Williamas R. Schmalstieg, atsiųsdamas ir to tekstelio [=BPT (Bazelio prūsiškasis tekstelis)] faksimilę¹. Sprendžiant iš foliante randamos datos (1369 m.), rankraštinis BPT epigrafas galėtų būti laikomas XIV a. vidurio, t. y. seniausiu prūsų ir, apskritai, baltų rašto paminklu (senesniu ir už išlikusį Elbingo žodynėlio nuorašą)².

BPT transliteruotinas, matyt, šitaip³:

Kayle rekyfe·	thoneaw labonache thewelyfe·
Eg· koyte· poyte·	nykoyte· pēnega doyte·

§ 2. Atrodo, kad šios dvi eilutės parašytos hegzametru, nors jo daktiliai bei spondėjai ir gana dirbtiniai: a) pirmoji eilutė – *Kayle rekyfe· thoneaw labonache thewelyfe·* (arba kiek kitaip) ir b) antroji eilutė – *Eg· koyte· poyte· nykoyte· pēnega doyte·* (tik taip). Spėti BPT buvus hegzametrinį norėtųsi, pirmiausia, štai dėl ko: tur būt tik hegzometro sudarymu paaiškintinas balsio (resp. raidės) *-e* pridėjimas žodžiuose *rekyf-e, thewelyf-e* (čia be pridėtinio *-e* neišeitų pirmosios eilutės hegzometras, tiksliau sakant, jis būtų beveik ištisai spondėjinis). Tokiu pridėjimu nereiktų labai stebėtis, atsižvelgiant į tą, kad hegzametrinis BPT yra humoristinio-ironizuojančio pobūdžio darbelis (žr. § 14), sukurtas, matyt, kažkokio studiozo ir dėl to galintis turėti tam tikrų besimokančio jaunimo kalbos (šiuo atveju – eiliuotinės) žargoniškumą bei kalambūriškumą. BPT atskirus žodžius esu linkęs aiškinti šitaip⁴:

¹ Šita faksimilė dabar jau paskelbta: W. R. Schmalstieg, *An Old Prussian Grammar, Pennsylvania, 1974, II*.

² Plačiau apie BPT (bei paties kolofono) istoriografinius dalykus žr. McCluskey – Schmalstieg – Zeps, *The Basel Epigram: A New Minor Text in Old Prussian* (šis vertingas straipsnis, kurio rankraštį man atsiuntė prof. Williamas R. Schmalstieg, pačių autorių skelbiamas žurnale „General Linguistics“).

³ Žr. ir McCluskey – Schmalstieg – Zeps, *op. cit.*

⁴ Ne vienur kitokius aiškinimus pateikia: McCluskey – Schmalstieg – Zeps, *op. cit.*

§ 3. *Kayle* „sveikas (būk sveikas, į sveikata)!“; tą patį žodį ir toje pačioje situacijoje (išgėrimo metu) pavartotą pateikia Maletijus⁵: *kails*, [var(iantai)] *kailles*, *kailefs*, *kayles* „t. p.“, kurie suponuoja adj. pr. *kails* (< **kailas*) „sveikas“ ar ir (var.) **kailas* „t. p.“ (nom. sg. masc.). Lytis pr. (*kayl*)-*e* (BPT) primena subst. lie. (*vil̃k*)-*e* (voc. sg.). Tačiau pr. *kayle* (BPT) laikyti fleksijos *-*e* voc. sg. masc. lytimi nėra pamato: a) vakarų baltai (sprendžiant iš jų žinomų tekstų) ir rytų baltai (taip pat slavai) būdvardžių *o*-kamieniam voc. sg. (masc.) pirmąją fleksiją *-*e* jau seniai yra iškeitę į *-as* (nom. sg. = voc. sg.), b) lytis *kayle* „sveikas!“ (BPT) pavartota tokioje situacijoje, kurioje ji reiškia „sveikas būk!“ [konstrukcijos nom. sg. (sveikas) + *būk* negalima transformuoti į voc. (sg.) + *būk*]. Taigi *kayle* (BPT) taisytinai į **kayls* (plg., pvz., *arelie* E 709, taisytiną į **arelis*) arba (?) į **kayles* [= *kayles* (Maletijus)] su numestu *-*s*; be to, lyčiai *kayle* (BPT) atsirasti vietoj lauktinos **kayls* (ar **kayles* ?) dar galėjo turėti įtakos a) BPT autoriaus aliuzija į lo. (*salv*)-*e* „sveikas!“ (2 sg. imperat.) ir b) tas, kad lytis *kayle* (dviskiemenė) geriau (negu **kayls*) tiko hegzametru (žr. § 2). Vadinas, reikia manyti, kad lytyje *kayle* (BPT) ieškotina adj. nom. sg. (masc.) pr. **kails* „sveikas“ (< **kailas*) [ar **kailas* „t. p.“?]; dar žr. s. v. *rekyfe* (§ 4).

§ 4. *rekyfe* turi pridėtinį *-e* (žr. § 2) ir skaitytiną **rikīs* „ponas“, plg. *rekis* „t. p.“ I 11₉ (= **rik-*). Čia *rekyfe* (BPT) = **rikīs* yra voc. sg. reikšme pavartota nom. sg. lytis [jau ir tai rodo, kad minėta lytis *kayle* (BPT) fleksijos *-e* atžvilgiu negali būti siejama su lie. (*vil̃k*)-*e* (voc. sg.)].

§ 5. *thoneaw* yra *tho* = **tu* „tu“ (= *thu* „t. p.“ I 9₁₃) ir *neaw* = *n'au* (raidė *-e* čia žymi priebalsio **n'*- palatalizaciją, plg. *pannean* E 288 = **pan'an*). Pr. **n'au* kildintinas iš **ni* „ne“ (= *ni* „t. p.“ I, II, III) + **jau* „jau“ (= *iau* III 63₁₀), t. y. šis pr. **n'au* (= *neaw*) reiškė maždaug „nebe = jau ne (nicht mehr)“; plg. lie. dial. *niaũ* (*n'aũ*) „argi“ (LKŽ VIII 762) < *ne* + *jau*. Pr. **n'au* „nebe“ : lie. dial. *n'aũ* „argi“ reikšmių santykį plg. su lie. *nèbè* „nebe“ : lie. dial. *nèbè* „argi“ (LKŽ VIII 602, s. v. *nebe* 3).

§ 6. *labonache*. Parašymo atkarpa *lab-* reprezentuoja, matyt, šaknį pr. *lab-*, sietiną su pr. *lab-s* „labas, geras“ (= lie. *lāb-as*, la. *lab-s*), o atkarpoje *-onache* slypi kažkokia pr. priesaga. Tą priesagą iššifruoti nėra lengva, visų pirma, dėl to, kad raidė *-o-* [(*lab*)-*o*-(*nache*)] gali reikšti ir balsį pr. *-*ǎ-* [čia *-*ǎ-* yra po labialio (t. y. po *-b-*), plg., pvz., pr. *wo-(bse)* E 789 = lie. dial. *va-(psà)*], ir pr. *-*ǝ-* (= *-*ā-*), ir pr. *-*ō-*, ir net pr. *-*u-*. Gal būt šiek tiek patikimiau spėti, kad raidė *-o-* čia žymi balsį pr. *-*ǎ-* (žr. toliau). Tuomet parašyme *labonache* galėtų slypėti adj. pr. **lab-ans* (nom. sg. masc.), kilusi in senesnės lyties pr. **lab-nas* ar iš pr. **lab-anas* (nom. sg.

⁵ Žr. V. Mažiulis (sud.), Prūsų kalbos paminklai, Vilnius, 1966, 31.

masc.), reiškusių maždaug „labas, geras“, žr. toliau. Čia atsargiai suponuoti pr. **lab-nas* norėtusi, pirmiausia, dėl to, kad toks pr. **lab-nas* turėtų tiesioginį ir, rodos, vienintelį atitikmenį kitose baltų kalbose, – lytį lie. dial. *lāb-nas* „labas, geras“. tiesa, užfiksuotą (sprendžiant iš LKŽ VII 7) tik viename Liškiavos apylinkių (jos priklauso buvusių sūduvių žemei!) liaudies dainos sakiny: Sėdėdamas verkė *labnujų* dienelių. Pr. **lab-nas* galėjo išvirsti į **lab-n(a)s* > **lab-ans* [plg., pvz., pr. **(aliks)-nas* „alksnis“ > **(aliks)-n(a)s* > **(alisk)-ans*⁶], į kurią nesunkiai būtų išvirtęs ir pr. **lab-anas*. Toliau, šitokia pr. **lab-ans* lengvai galėjo duoti pr. **lab-ants* [dėl -s (po -n-!) virtimo į afrikatą (-ts) plg., pvz., pr. **alisk-ans* „alksnis“ > **alisk-ants*⁷]. Ar pačioje prūsų, ar BPT autoriaus kalboje (gal ypač dėl BPT hegzometro sudarymo, žr. § 2), iš minėtos pr. **labants* galėjo atsirasti pr. (**laban^ats* >) **labanats* (su anaptik-siniu -a- tarp -n- ir -ts); be to, pastaruoju (t. y. anaptiksės) atveju afrikatą **-ts* (žodžio gale!) dar lengviau buvo asocijuoti su fonemų *t* ir *s* junginiu, t. y. šitą **-ts* suvokti kaip **-t+s*, plg. pr. **(aliskan)-ts* „alksnis“ = **-t+s*⁸ arba (su morfologiškai kitaip motyvuota afrikata) pr. (*skellān*)-ts III (: *skellān-t-ei* III) ir pan. Manychiau, kad būtent tokią pr. **labanats* (su **-ts* = **-t+s*) betarpiškai ir atspindi *labonache* (BPT): a) dėl raidės -o- = balsio **-ā-* žr. aukščiau, b) priebalsis **-t-* lengvai galėjo būti parašytas raidėmis **-th-* = *-ch-* (raidė *t* su *c* neretai painiojama viduramžių raštuose!), c) vietoj raidės **-s* parašyta *-e* (plg. s. v. *kayle* – § 3), kuri, be to, geriau tiko ir hegzometro sudarymui (žr. § 2). Taigi *labonache* galėtų atspindėti lytį pr. **lab-ans*, kilusią iš pr. **lab-nas* ar **lab-anas* „labas, geras“. Tiesa, suponuojant čia šaknį pr. *lab-* „labas, geras“ (būdvardinę!) + priesagą **-nas* resp. **-anas*, nelengva paaiškinti darybą – tą, kaip priesaga **-nas* resp. **-anas* buvo pridėta prie minėtos būdvardinės šaknies [tačiau pats faktas visgi yra (!): lie. dial. *lāb-nas*, žr. aukščiau]. Gal kartais *labonache* = **lab-ans* yra iš **lab-anas* ir turi deminutyvinę priesagą pr. **-ana*⁹; tuomet šio pr. **lab-anas* > **lab-ans* reikšmė būtų „gerutis“¹⁰ [BPT-je po *labonache* eina irgi deminutyvas – *thewelyfe* „dėdelis“ (žr. § 7), plg. lie. *gerūtis* *dėdēlis*].

§ 7. *thewelyfe* turi pridėtinę -e (žr. §§ 2, 4) ir atspindi lytį pr. **tēvelis* (nom. sg.) – deminutyvinės (maloninės) priesagos pr. -el- (plg. pr. *patow-el-is* E 179) vedinį iš pr. **tēv-is* = pr. *thew-is* „dėdė (iš tėvo pusės)“ E 176. Vadinas, žodžio *thewelyfe* = pr. **tēvelis* reikšmė buvo „dėdelis, dėdukas“.

⁶ Dėl visa to žr. V. Mažiulis, Заметки по прусской этимологии, – Проблемы индоевропейского языкознания, Москва, 1964, 68.

⁷ Žr. V. Mažiulis, l. c.

⁸ V. Mažiulis, l. c.

⁹ Dėl tokios pr. priesagos žr. J. Endzelīns, Senprūšu valoda, Rīgā, 1943, 44.

¹⁰ Plg. J. Endzelīns, l. c.

§ 8. *Eg· koyte* primena pasakymą pr. *iquoitu* (III 79₉, 81₉) = **ik + quoi + tu* „jeigu nori tu“¹¹. Su šituo pr. **ik* „jeigu“ (III), skaitytinu gal būt **ik*¹², matyt, ir galima sieti BPT žodelį *eg*, t. y. *eg* = **ik* „jeigu“ (dėl **i* parašymo raide *e* žr. § 4)¹³. BPT žodis *koyte* neatskirtinas nuo veiksmožodžio pr. *koyto* (GrG 100) „nori tu“ = *koytu* (GrA 83) „t. p.“ = (**ik +*) *quoitu* (III 79₉) „t. p.“ = *quoi tu* (III 99₁₈) „t. p.“, *quoitē* (III 57₁₉) „(jis) nori“, *quoitā* (III 51₁₈) „t. p.“ ir pan. Sprendžiant iš BPT konteksto (žr. § 13), *koyte* yra, matyt, 2 sg. praes. indicat. lytis, vadinasi, ji turėtų reikšti „nori tu“. Šią *koyte* „nori tu“ šiaipjau galima būtų identifikuoti tiesiog su pr. *quoitē* „(jis) nori“ (III 57₁₉). Bet tokiu atveju BPT autorius greičiausiai būtų rašęs ne *koyte*, o *koyte *to* [t. y. su pridėtu pr. **tu* „tu“ (subjektas!), parašytu **to*, ar **tho* (plg. s. v. *thoneaw* – § 5), ar kitaip]; taip galvoti norėtųsi dėl to, kad mums žinomuose prūsų tekstuose veiksmožodžio = predikato subjektas nėra išleidžiamas (ir taip daroma, rodos, ne vien dėl vokiečių kalbos įtakos¹⁴). Todėl lytį *koyte* (BPT) patikimiau sieti ne su pr. *quoitē* (III 57₁₉), o su pr. *koyto* (GrG 100) = *koytu* (GrA 83) = (**ik +*) *quoitu* (III 79₉) = *quoi tu* (III 99₁₈) „nori tu“. Vadinasi, patikimiau spėti, kad *koyte* (BPT) dalyje *-te* slypi įvardis pr. **-tu* „tu“ (čia jis pačių prūsų buvo tariamas, matyt, enklitiškai), BPT autoriaus perdirbtas į *-te*; tokiam perdirbimui bus turėjęs įtakos ir gana aiškus antrosios BPT eilutės rimavimas, t. y. *koyte* derinimas su tuoj po jo einančiu *poyte* (žr. § 9).

§ 9. *poyte*. Iš konteksto atrodytų, kad čia yra pr. veiksmožodžio „gerti“ infinityvas. Prūsų raštuose tokio veiksmožodžio infinityvas užfiksuotas dviem atvejais: lytis *poūt* (III 53₁₂) „gerti“ ir lytis *poutwei* (III 73₁₇₋₁₈) „t. p.“, kurios išriedėjo atitinkamai iš pr. **pōtu* (ar **pōti*) ir pr. **pōtvei*¹⁵. BPT sudarymo laikais (XIV a.) šios dvi lytys galėjo atrodyti: **pōt* (su jau numestu **-ū* ar **-i*) ir **pōtvei*. Ir viena, ir kita lytis galėtų (dėl atitinkamo fonetinio-grafinio iškreipymo) slypėti parašyme *poyte* (BPT), kur digrafas *-oy-* vietoj raidės (balsio) **-o-* atsirado, matyt, dėl šio BPT žodžio rimavimo su prieš jį einančiu (*k*)-*oy-*(*te*). Bet tur būt paprasčiau būtų šiame *poyte* ≤ **pote* ieškoti lyties pr. **pōt* „gerti“ (o ne ir pr. **pōtvei* ir „t. p.“!), kuriai BPT autorius hegzometro sudarymo tikslais pridėjo balsį resp. raidę *-e* (plg. §§ 2, 4, 7).

¹¹ Dėl pr. *iquoitu* žr. J. Endzelīns, op. cit., 183.

¹² J. Endzelīns, l. c.

¹³ Arealiniais sumetimais nesinorėtų sieti *eg* (BPT) su lie. dial. *ėgu* „jeigu“ [pagal LKŽ II² 1053 jis viename sakinyje užfiksuotas tik iš Miežiškių (Panevėžio raj.)], kurio transponavimas į lietuvių literatūrinę kalbą, be to, neatrodo visiškai tikras. Taip pat rizikinga (dėl semantinių priežasčių) sieti *eg* (BPT) „jeigu“ su lie. dial. *ėgi* „nagi, ogi“ (LKŽ II² 1049).

¹⁴ Plg. atitinkamus samprotavimus: V. Mažiulis, Iš baltų veiksmožodžio fleksijos istorijos, – Baltistica, I priedas, 95 tt.

¹⁵ Apie infinityvines pr. **-tu* (ar ir **-ti*) resp. **-tvei* žr. V. Mažiulis, К балтийскому и индоевропейскому дативу ед. ч., – Baltistica III (1967) 42; idem, Baltų ir kitų indoeuropiečių santykiai (toliau: Balt. sant.), Vilnius, 1970, 272 tt.

§ 10. *nykoyte* (rimuojamas su paskutiniu tos pačios eilutės žodžiu *doyte!*) reiškia „nenori tu“: neiginys *ny-* (= *ny* „ne“ I 5₆) ir *-koyte* (dėl jo žr. s. v. *koyte* – § 8).

§ 11. *pēnega* skaitytinas tur būt *pennega* = **penniga*, kuris sietinas su pr. *penningans* (acc. pl. III 33₉) „pinigas“. Abiem atvejais turime skolinį iš vokiečių kalbos [dėl **penniga* (BPT) plg. v. v. a. *phenic*, dėl *penning-ans* plg. v. v. a. *phenninc*]. Tik nelabai aiški lyties **penniga* = *pennega* galūnė *-a*; čia galėtų būti numestas formantas **-n* (**pennigan* acc. sg. masc.¹⁶) arba – tuo gal ir sunkiau tikėti – formantas **-s* [*pennigas* (*doyte*) „pinigo (duoti)“ – genitivus (sg. masc.) partitivus].

§ 12. *doyte* reiškia greičiausiai tą, ką ir infinityvinės lytys pr. *dāt* (III 89₁₂) „duoti“ resp. *dātwei* (III 33₁₅) „t. p.“, kilusios atitinkamai iš **dōtu* (< **dōtu*) [ar **dōti* (< *dōti*)] resp. iš **dōtvei* (< **dōtvei*)¹⁷. Lytyje *doyte*, matyt, slypi XIV a. prūsiškoji **dōt* „duoti“ (su jau numesta **-ū* ar **-ī*); ją BPT autorius, užuot rašęs **dot*, parašė (bei fonetiškai perdirbo į) *doyte* (rimuojamą su *nykoyte!*) dėl panašių priežasčių, kurios buvo aptartos s. v. *poyte* (§ 9).

§ 13. Taigi, rodos, galima pateikti šitokią BPT rekonstrukciją bei vertimą (į lietuvių kalbą):

1. <i>Kayle</i>	<i>rekyfe</i>	<i>toneaw</i>	<i>labonache</i>	<i>thewelyfe</i>	
<i>*kails</i>	<i>*rikīs</i>	<i>*tu</i>	<i>*n'au</i>	<i>*labans</i>	
	<i>*tēvelis!</i>				
	„Sveikas, pone!	Tu nebe	geras	dėdelis, –	
2. <i>Eg</i>	<i>koyte</i>	<i>poyte</i>	<i>nykoyte</i>	<i>pēnega</i>	<i>doyte</i>
<i>*īk</i>	<i>*k(v)ōi-tu</i>	<i>*pōt</i>	<i>*nik(v)ōi-tu</i>	<i>*penigan</i>	<i>*dōt</i>
jeigu	nori tu	gerti, [bet]	ne[be]nori tu	pinigą	duoti“

§ 14. Kaip iš vertimo matyti, BPT yra humoristinio-ironizuojančio pobūdžio išsireiškimas¹⁸, kuris pasakytas (išgėrimo metu) tur būt vieno studiozo kitam studiozui (draugui), pirmojo humoristiškai-ironiškai pavadintam „ponu“ ir „dėdeliu“; šitokią spėjimą ar tik neremia ir BPT eilučių vidury nupieštas, rodos, studiozas, rankeje laikantis vėliavėlę (geriamąjį ragą?), ant kurios užrašyta „Jesus ich leid“¹⁹ [irgi keistokas (tokiai situacijai) užrašas!].

¹⁶ Čia masc. (o ne, pvz., neutr.) giminę rodo ne tik originalo (t. y. vokiečių) žodis, bet ir *penningans* (III 33₉).

¹⁷ Dėl pr. **dō-* „duoti“ < *dō-* žr. V. Mažiulis, Remarques sur le vocalisme du vieux prussien, – ABsl II (1965) 58 t.; idem, Balt. sant., 23 t. Dėl infinityvinių pr. **-tu* (ar ir **-ti*) resp. **-tvei* žr. 15 išn.

¹⁸ Plg. ir McCluskey–Schmalstieg–Zeps, op. cit.: „There is a further reason to link the OPr passage with the colophon. The colophon was frequently used to add a personal and/or humorous touch to an otherwise sober scholarly MS, and it is our contention that the OPr passage, figure and banner included, is such an attempt“.

¹⁹ Dėl šio užrašymo žr.: McCluskey–Schmalstieg–Zeps, op. cit.

Taigi BPT, jį „nuvalius“ nuo studiozinių kalambūriškumų, atsiradusių iš reikalo hegzametą sudaryti (balsio resp. raidės -e pridėjimas žodžiuose *kayl-e, rekyf-e, labonach-e, thewelyf-e, poyt-e, doyt-e*) bei rimus sukurti (*rekyfe – thewelyfe, koyte – poyte, nykoyte – doyte*), yra gana tiksliai užrašytas prūsų kalbos paminklas. Šitai verčia manyti, kad BPT autorius buvo, matyt, prūsas.

DAS ÄLTESTE BALTISCHE SCHRIFTDENKMAL

Zusammenfassung

Das von Stephen McCluskey kürzlich in einem Foliant (F.V. 2) der Öffentlichen Bibliothek der Universität Basel entdeckte altpreußische Manuskript (Epigraph) wird vom graphischen und sprachlichen Standpunkt aus untersucht. Dieser Baseler altpreußische Text (BAT) – vermutlich aus der Mitte des XIV. Jh. – ist das älteste baltische Schriftdenkmal. Es wird gefolgert, daß der BAT ein Hexameter ist; der BAT kann folgenderweise transliteriert, rekonstruiert und ins Litauische und Deutsche übersetzt werden:

<i>Kayle</i>	<i>rekyfe</i>	<i>thoneaw</i>	<i>labonache</i>	<i>thewelyfe</i>	
<i>*kails</i>	<i>*rikis</i>	<i>*tu *n'au</i>	<i>*labans</i>	<i>*tēvelis</i>	
„Sveikas,	pone!	Tu nebe	geras	dėdelis,	
„Zum Wohl,	Herr!	Du bist kein	gutes	Onkelchen	mehr,
<i>Eg</i>	<i>koyte</i>	<i>poyte</i>	<i>nykoyte</i>	<i>pēnega</i>	<i>doyte</i>
<i>*ik</i>	<i>*k(v)šitu</i>	<i>*pōt</i>	<i>*nik(v)šitu</i>	<i>*penigan</i>	<i>*dōt</i>
jeigu	nori tu	gerti, [bet]	ne[be]nori tu	pinigą	duoti“.
wenn	du trinken	willst, [aber]	kein Geld [mehr]	geben	willst“.

Der BAT stammt wohl von einem Studiosus (oder von einem Nachahmer des studentischen Sprachstils); dieser Text ist ein gereimter im hexametrischen Versmaß abgefaßter Spruch, mit dem sich ein Studiosus (in einer Trinkgesellschaft) an einem anderen Studiosus (einen Trinkbruder) wendet, den er humoristisch-ironisch „Herr“ und „Onkelchen“ nennt. Es hat sich herausgestellt, daß die Rekonstruktion des BAT im Grunde in der Beseitigung von bestimmten phonetisch-graphischen Manierlichkeiten besteht, die durch die studentische Art der Reim- und Versmaßbildung bedingt sind. Nach solch einer „Reinigung“ widerspiegelt das Schriftbild des BAT schon ganz genau die altpreußische Sprache, und das führt zur Vermutung, daß der Autor des BAT ein alter Preuße gewesen sein kann.